

رویکرد اسلامی به حقوق روانی زوجین و تکالیف تربیتی مربوط به آنها

معصومه نفیسی راد^۱، علی نقی فقیهی^۲

چکیده

حقوق روانی زوجین پایه و اساس تکلیف آنهاست؛ یعنی حقوق و تکالیف دایرمدار یکدیگرند. پژوهش حاضر باهدف تبیین حقوق روانی زوجین از منظر آیات و روایات و تکالیف تربیتی مربوط به آنها به روش تحلیل محتوای کیفی از نوع اسنادی-اجتهادی انجام شد. بدین منظور منابع مکتوب دراین مورد مطالعه و تفسیر تربیتی آیات و روایات در موضوع پژوهش بررسی و تحلیل گردید و رویکرد اسلام به حقوق روانی زوجین و تکالیف تربیتی مربوطه از آنها استنباط شد. نتایج نشان داد که در نگاه تربیتی اسلام، تکالیف انسان ها لازمه حقوق و دایرمدار حقوق روانی آنهاست و چون توجه زوجین به حقوق روانی و تکالیف تربیتی مرتبط با آن زمینه بهزیستی و سعادت ایشان را فراهم می کند، اهمیت والایی دارد. تکالیف تربیتی مرتبط با حقوق روانی زوجین که در پژوهش حاضر از آیات و روایت استنباط شد عبارتند از: تأمین آرامش، عزت و کرامت، مثبت‌نگری، نگاه‌نعمتی، تعاون و همیاری، خوش اخلاقی، عفو و گذشت، از خودگذشتگی، آراستگی، محبت و ارضای جنسی یکدیگر.

واژگان کلیدی: حقوق زوجین، حقوق روانی زوجین نسبت به یکدیگر، تکالیف تربیتی خانواده، تکالیف تربیتی زوجین نسبت به یکدیگر، رویکرد اسلام به حقوق روانی.

DOI: 10.22034/ijwf.2023.15178.2048

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۴
۱. طلبه سطح ۳ فقه و اصول، جامعه الزهراء، قم، ایران. / کارشناس ارشد مطالعات زنان، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: mnafisirad@gmail.com

0009-0003-8366-6026

Email: an-faghihi@qom.ac.ir

0000-0003-0483-6051

۲. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه قم، قم، ایران.

An Islamic Approach to Couples' Psychological Rights and Their Educational Duties

Masoumeh Nafisrad ¹, Ali Naghi Faghihi ²

Couples' psychological rights are the basis of their duties. It means that rights and duties are mutually exclusive. This analytical-documentary research was conducted with the aim of explaining couples' psychological rights from the perspective of Quranic verses and narratives and their educational duties using the Ijtihadi method; thus, all the related written sources were studied and the educational interpretation of the verses and narratives about the subject of the research were reviewed and analyzed, and an Islamic approach to couples' psychological rights and their educational duties were deduced from them. The results showed that in the educational view of Islam, humans' duties are necessary for the rights and are exclusive to their psychological rights, and because the attention of couples to the psychological rights and the related educational duties provides the basis for their well-being and happiness, it is of great importance. The educational duties related to couples' psychological rights, which were deduced from the verses and narratives in the present research, are as follows: providing peace, honor and dignity, positivity, attention to blessing, cooperation, good manners, forgiveness, self-sacrifice, grooming, affection and sexual satisfaction.

Keywords: couples' rights, couples' psychological rights to each other, educational duties of family, couples' educational duties to each other, Islamic approach to the psychological rights.

DOI: 10.22034/ijwf.2023.15.178.2048

Paper Type: Research

Data Received: 2023/01/29

Data Revised: 2023/07/01

Data Accepted: 2023/07/26

1.Seminary Third Level Student in Jurisprudence and Principles, Alzahra Society, Qom, Iran / M.A. in Women Studies, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. (Corresponding Author)

Email: mnafisrad@gmail.com

 0009-0003-8366-6026

2. Associate Professor, Department of Educational Sciences, University of Qom, Qom, Iran.

Email: an-faghihi@qom.ac.ir

 0000-0003-0483-6051

۱. مقدمه

امروزه باتوجه به فراگیری جهالت‌های مدرن در جوامع مختلف بازگشت به زندگی عقلانی- وحیانی و تبیین حقوق روانی مشترک میان زن و مرد و تکالیف مرتبط با آنها که زمینه خوشبختی آنها را در زندگی فراهم می‌کند ضرورت بیشتری نسبت به گذشته دارد. در رویکرد اسلامی برگرفته از آیات و روایات، زن و شوهر در رشد، تربیت و تعالی روحی و معنوی مکمل یکدیگر بوده و حقوقی انسانی دارند و چون منشأ این حقوق روح، نفس و روان ایشان است، حقوق روانی نامیده می‌شوند. (قاضی، ۱۳۶۹؛ عبادی و ایروانی، ۱۳۹۱) این حقوق سرشتی و طبیعی توسط پروردگار در وجود انسان نهاده شده است و چنین نیست که به‌طور قراردادی در یک جامعه باشد و جامعه‌ای دیگر فاقد آن باشد. همچنین این حقوق هماهنگ با اهداف آفرینش زن و مرد است و تکالیف الهی که برعهده آنهاست (ر.ک.، روم؛ ۳۰) در راستای تحقق هدف‌های خلقت و هماهنگ با فطرت سرشتی آنهاست (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۱۷۸/۱۶).

آموزه‌های دینی در تبیین حقوق روانی زوجین و تکالیف مرتبط با آنها بسیار است؛ زیرا اسلام برای تحول جامعه جاهلی و تبعیض‌های جنسیتی حاکم بر آن می‌بایست فرهنگ جامعه را از اساس متحول می‌کرد. این موضوع نیازمند تعلیم و تربیت نظام‌مند و مقتدری بود که می‌بایست در تمام ابعاد و جودوی زن و مرد و مشترکات واقعی آنها معرفی شود. همچنین باید نوع خلقت، هماهنگ با اهداف خلقت تبیین و تکالیف تربیتی و رشدی مرتبط با آنها آموزش داده شود. از این رو، آیات و روایت متعددی در متون دینی به آن اختصاص یافته است. کثرت آموزه‌های دینی در این مورد اهمیت این موضوع را نشان داده و بررسی آن را ضروری کرده است. تبیین رویکرد اسلامی در زمینه حقوق روانی زوجین می‌تواند دید واقع‌بینانه به جامعه بشری ارائه کند و آن را از غور جوامع مختلف در تفکرات جاهلی غربی مصون نگاه دارد.

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲-۱. مفهوم‌شناسی حقوق روانی

حقوق، جمع حق است. حق در لغت‌نامه فارسی به معنای راست کردن سخن، یقین نمودن و نامی از اسامی خداوند متعال است. (دهخدا، ۱۳۱۹، ذیل واژه حق) واژه حق در زبان عربی

امری است که ثابت و عین واقعیت است و حقیقت شیء محسوب می‌شود. واژه حق به معنای تحقق و ثبوت است و وقتی گفته می‌شود چیزی تحقق دارد؛ یعنی ثبوت دارد (علی مهنا، بی تا). ازاین رو، حق در برابر باطل است؛ یعنی چیزی که حقیقت دارد در مقابل چیزی که حقیقت ندارد و باطل است (معلوف، بی تا). در واقع، از آنچه در وجود انسان واقعیت دارد و جزء وجود تکوینی انسان است به حقوق انسانی یاد می‌شود. حقوق انسان باتوجه به نظام تکوین تعریف می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۵) و چون حقیقت اصیل وجود انسانی به نفس و روان اوست از همین حقوق به حقوق روانی تعبیر می‌شود (قاضی، ۱۳۴۹). حقوق روانی همان حقوق مربوط به بعد نفسی و غیرمادی انسان است که در وجود همه انسان ها از زن و مرد به صورت سرشتی و فطری توسط پروردگار به ودیعه نهاده شده است (عبادی و ایروانی، ۱۳۹۱). این امور طبیعی، تکوینی، خدادادی و روانی است که موضوع بررسی پژوهش حاضر است.

۲-۲. تلازم حقوق و تکالیف

براساس رویکرد اسلامی در برابر حقوق روانی تکالیفی وجود دارد. حقوق و تکالیف دو روی یک سکه می‌باشد؛ یعنی هر شخص نسبت به شخص مقابل خود حقوقی دارد و به ازای آن، تکالیفی هم برعهده دارد. به تعبیر امیرالمؤمنین (علیه السلام) حق و تکالیف دایره مدار یکدیگرند. اگر کسی حقی دارد مسئولیتی نیز دارد. اینکه کسی حقی داشته باشد و مسئولیت و تکالیفی نداشته باشد فقط از آن خداست. (دشتی، ۱۳۹۰) بنابراین، در نظام حقوقی اسلام حق مداری یا تکلیف مداری صرف، برای هیچ یک از انسان ها متصور نیست، بلکه هر استعداد طبیعی که در نهاد انسان قرار داده شده است حقی برای دارنده آن به دنبال دارد. همچنین هر نوع توانایی که بشر از راه اکتساب به دست آورد نیز موجب حق خواهد بود. درمقابل، برعهده افراد دارنده حق به نسبت برخورداری از حق ها تکالیفی نیز وجود دارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۸).

۲-۳. نگاه تربیتی اسلام به دائرمدار بودن حقوق روانی و تکالیف

در رویکرد اسلامی، دائرمدار بودن حقوق روانی و تکالیف، تربیتی است؛ یعنی هریک از نیازهای فطری انسان، حق روانی او و در ارتباط با خود، خدا و دیگر افراد بشر و طبیعت است. خداوند برای پرورش نفس انسان ها تکالیف تربیتی برای ادای آن حقوق قرار داده

است. برای مثال با ازدواج، تکالیفی تربیتی برعهده مردان و زنان قرار می‌گیرد که به موجب آن امیال فطری و حقوق طبیعی آنها توسط یکدیگر برآورده می‌شود. زوجین می‌توانند با شکوفاسازی توانمندی‌های یکدیگر زمینه رشد یکدیگر و اعضای خانواده را به سمت اهداف آفرینش فراهم کنند. نفس انسان که اصالت وجود انسان به آن است حقوق خدادادی خاصی دارد. خدای متعال دربرابر هر حقی، تکالیفی برای پرورش کمالی افراد در نظر گرفته است. برای مثال، روح، حق آرامش دارد و کسی حق ندارد با گفتار یا کردارش آرامش آن را به هم بزند. خانواده موظف است بستر آرامش را برای افراد فراهم نموده و برای پرورش خود و دیگری (مکلف و ذی حق) اقدام کند. مثال دیگر، کرامت و عزتمندی است که هر انسانی به صورت فطری میل به آن دارد. بنابراین، حق هر انسانی است که عزتمند باشد و نباید هیچ‌کسی حتی خودش، وی را به ذلت بکشد. هر فردی باید کرامت انسانی خود را حفظ کند، آن را ارتقا دهد و از اقدامات و فعالیت‌هایی که به آن آسیب می‌زند، پیشگیری کند تا به اهداف تربیتی و سعادت ابدی برسد. امام صادق علیه السلام فرمود: «خداوند تمام کارهای مؤمن را به خود او واگذار کرده، ولی به او اختیار نداده که خود را خوار و ذلیل کند» (طبرسی، ۱۴۱۲ ه.ق، ۱/۱۷۹).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد خوش رفتاری زوجین در ادای حق کرامتی می‌فرماید: «حق زن بر گردن همسرش این است که او را سیر گرداند و بدنش را بیوشاند و هیچ‌گاه با او ترش رویی نکند. به خدا قسم! با انجام این کارها حق وی ادا می‌شود» (مجلسی، ۱۴۴ ه.ق، ۲۵۴/۱۰۰).

در روایات آمده است که خداوند اجازه به ترک ادای حقوق افراد نمی‌دهد؛ اگرچه فاسق و فاجر باشند. نیک رفتاری که روش تربیتی درستی است باید در زندگی حاکمیت یابد. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «در سه چیز خداوند متعال به احدی اجازه ترک آنها رانداه است: ادای امانت به فرد چه نیکوکار و چه فاسق؛ وفای به عهد و پیمان با کسی چه نیکوکار و چه فاسق؛ نیکی به پدر و مادر، چه نیکوکار، فاسق و لاابالی باشند» (کلینی، ۱۴۲۹ ه.ق، ۱۶۲/۲). بنابراین، نیک رفتاری به دیگری باید دینی اداشدنی تلقی شود. امام علی علیه السلام فرمود: «بزرگوار، نیکوکاری‌های خود را بدهی به گردن خود می‌داند که باید بپردازد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ه.ق، حدیث شماره ۲۰۳۱ و ۲۰۳۲).

در زمینه حقوق زوجین تاکنون تحقیقاتی صورت گرفته است. از جمله ندیمی (۱۴۰۰) در پژوهش خود که باهدف بررسی حقوق عاطفی زوجین نسبت به یکدیگر مبتنی بر

تعالیم اسلامی انجام شده است، با استفاده از روش تحلیل محتوای متون اسلامی، اصول هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، رفتار فردی و معرفت‌شناسی، اصول اخلاقی و حقوقی زوجین را در دو مرحله جداگانه، ولی پیوسته تحلیل و ارائه نموده است. غلامی، خواجه پور و اعتمادی فر (۱۳۸۶) نیز در پژوهش خود بیان نموده است که از مصادیق اصل معروف در نظام حقوقی خانواده و یکی از تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر، حسن معاشرت است. مبنا و منبع الزام به حسن معاشرت زوجین در فقه اسلامی و کتب فقهی بیان شده و الزام این تکلیف بر اساس منابع اسلامی ثابت شده است. هرچند این تکلیف جنبه اخلاقی دارد، در ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی به آن وجهه حقوقی داده شده است. علیرضا کاوند و فروزان کردی‌وند (۱۳۸۴) در پژوهشی حقوق متقابل زوجین و نقش آن در جلوگیری از هرج و مرج در خانواده و جامعه را بررسی نموده‌اند. پژوهش ایشان از دریچه نگاه دین و با استفاده از منابع مرتبط با آن مانند آیات **قرآن**، روایات معصومین و نظر مفسران و دانشمندان مسلمان، حقوق زن و شوهر و دیدگاه‌های موجود در مورد مباحث مربوط به حقوق زن و مرد را در دنیای اسلام و غرب بررسی و تبیین نموده است. همچنین عبدی و جعفرزاده (۱۳۸۴) در پژوهش خود حقوق غیرمالی زوجین در خانواده را از نظر اسلام بررسی کرده و با بیان دلالت قوانین در این مورد، جایگاه امنیت روانی و حیثیت انسانی زوجین را در خانواده روشن نموده‌اند. رضاییان و بحرکانی (۱۳۸۲) نیز در پژوهش خود بیان نموده‌اند که چون حقوق خانواده در اسلام از مکتب فقهی و حقوقی اسلام منبعث است، حقوق خانواده در افکار و آرای علما به صورت برجسته و با رویکردی علمی مشهود است.

در کلیه پژوهش‌هایی که بدان اشاره شد حقوق غیرمالی، حقوق متقابل و حقوق عاطفی زوجین به ویژه از منظر منابع دینی مورد توجه بوده است، اما به حقوق روانی زوجین که مربوط به روح و نفس آنهاست، اشاره‌ای نشده است. در مورد تکالیف تربیتی حاصل از رعایت این حقوق و آثار تربیتی که برای هریک از زوجین به همراه دارد نیز تا کنون پژوهشی انجام نشده است. بنابراین، در پژوهش حاضر بُعد دیگری از موضوع حقوق متقابل زوجین یعنی، حقوق روانی ایشان نسبت به یکدیگر مطالعه و جایگاه فقهی آن از منظر **قرآن** بررسی و تکالیف تربیتی حاصل از رعایت این حقوق در رویکرد اسلامی تبیین شده است. براین اساس،

با تبیین مصادیق حقوق روانی زوجین که در آموزه‌های اسلامی آمده، تکالیف و وظایف تربیتی آنها از منظر فقهی بررسی شده است.

پژوهش‌های انجام شده درباره حقوق زوجین به دو بخش کلی تقسیم می‌شود: حقوق مالی و حقوق غیرمالی زوجین. در حقوق غیرمالی، بدون ذکر حقوق روانی زوجین از حقوق معنوی و حقوق عاطفی زوجین یاد شده است. در هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین، موضوع حقوق روانی زوجین نسبت به یکدیگر و وظایف تربیتی که اسلام بر عهده آنها گذاشته، بررسی نشده است. بنابراین، پژوهش حاضر در نوع خود بدیع است. مسئله اصلی پژوهش حاضر برای دست‌یابی به روابط مطلوب زوجین و پی‌ریزی خانواده‌های سالم و در نهایت جامعه‌ای سالم بر اساس حقوق روانی مشترک آنهاست که دو سؤال اصلی در این مورد بررسی شده است: نخست اینکه در آیات و روایات، برای زوجین در قالب دو جنس از حقیقت مشترک انسانی، چه حقوق روانی مطرح شده است؟ و دوم اینکه، در آیات و روایات برای تحقق حقوق روانی زوجین چه تکالیف تربیتی بر عهده آنها گذاشته شده است؟

۳. روش اجرای پژوهش

پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوای کیفی از نوع اسنادی-اجتهادی انجام شد و تفسیر تربیتی آیات و روایات در موضوع حقوق روانی زوجین نسبت به یکدیگر و تکالیف تربیتی آنها تبیین گردید. در پژوهش حاضر ابتدا وضع موجود بررسی شد و سپس، توصیفی نظام‌دار از وضعیت فعلی، بیان صفات و ویژگی‌ها و ارتباط میان متغیرها ارائه گردید. داده‌های پژوهش از منابع علمی مربوطه اعم از کتب چاپی، اسناد، مقاله، منابع فارسی و غیر فارسی، نرم‌افزارها و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی جمع‌آوری شود. بر این اساس، برای تبیین رویکرد اسلامی درباره حقوق روانی زوجین نسبت به یکدیگر و تکالیف تربیتی مربوط به آنها سه کار اساسی انجام شد: نخست، آیات و روایات درباره روح و فطرت مشترک زوجین و ارتباط آنها با زندگی سعادتمندانه استخراج و بررسی شد. در مرحله دوم، حقوق روانی که مبنای زندگی بهینه زوجین است از آیات و روایات کشف و ارائه شد. در مرحله سوم، تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر که ناشی از حقوق روانی آنها بوده و از آیات و روایات در مرحله قبل استخراج شد، توصیف و تبیین گردید.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. حقوق روانی زن و شوهر و تکالیف تربیتی مربوط به آنها

حقوق روان یعنی، حقوقی فطری و سرشتی که در وجود انسان نهادینه شده است. این حقوق منشأ تشریح احکام الهی است و هریک از زوجین وظیفه‌ای تربیتی دارند که آن حقوق را به اجرا درآورد. مهمترین حقوق روانی که اسلام برای هریک از زن و شوهر تکالیف نموده است عبارتند از:

۴-۱-۱. حق آرامش

خداوند در آیه ۲۱ سوره روم به وجود عشق و احساس محبت متقابل بین زن و شوهر و ایجاد آرامش اشاره فرموده است: «از نشانه‌های خداوند این است که از نوع خودتان، همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و میانتان دوستی و رحمت نهاد». امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «حق همسر تو این است که بدانی خدا او را مایه آرامش، راحتی، انس و الفت تو و محافظ تو قرار داده است» (این شعبه حرانی، ۱۴۴ ه.ق.). زندگی مشترک موجب تأمین نیازهای مادی و روحی فرد می‌شود و بستر تکامل و تربیت را فراهم می‌آورد. آرامش یکی از حقوق روانی زوجین است که در سایه ازدواج تأمین می‌شود و زوجین باید در رعایت و شناخت این حق و تکلیف کوشا باشند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زندگی مشترک را عامل ایجاد آرامش روحی و روانی زن و شوهر می‌داند و می‌فرماید: «بنده مسلمان پس از اسلام به فایده‌ای بالاتر از زن باایمان دست نیافته است که وقتی به او نگاه می‌کند خوشحال شود و به آرامش برسد و اگر به او راهنمایی کند، می‌پذیرد» (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۴/۲۳). در روایت آمده است: «مردی به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد که همسری دارم که وقتی وارد خانه می‌شوم به استقبال می‌آید و چون خارج می‌شوم بدرقه‌ام می‌کند و زمانی که مرا اندوهگین می‌بیند، می‌گوید: اگر برای روزی غصه می‌خوری بدان دیگری آن را برعهده گرفته است و اگر برای آخرت است، خداوند اندوهت را زیاد کند. حضرت فرمود: خداوند کارگزارانی دارد و این زن از کارگزاران خداست و پاداشی همچون نصف اجر شهید دارد». (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۱۴/۱۷) رسول اکرم صلی الله علیه و آله در این گفتار، یکی از بزرگ‌ترین ثمرات و برکات زندگی مشترک را بیان می‌کند. برای تحقق حق آرامش در کلمات معصومین، وظایف تربیتی مانند زینت زن و شوهر، استقبال از شوهر، نیکو سخن گفتن با او و ماندن آن بیان شده که از نمونه‌های بارز ایجاد آرامش در زندگی مشترک است (اصالحی).

۱۱۳۸۵). ازدواج به دلیل ایجاد تفاهم و همدلی، بسیاری از نیازهای جسمی و روحی انسان را که نیازهای اساسی اوست، تأمین می‌کند و آرامش و امنیت روانی به همراه دارد (صالحی، ۱۳۸۵).

یکی از نیازهای انسان، نیازهای مادی است که ارتباط مستقیمی با حقوق روانی انسان دارد. (صالحی، ۱۳۸۵) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زن را هدیه لطیف الهی می‌داند و دستور می‌دهد که کارهای طاقت‌فرسا بر دوش او قرار ندهند: «زن لعبت است. کسی که او را به همسری اختیار کرد، ضایعش نکند» (حراملی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۲۰۷/۱۴). در جای دیگر می‌فرماید: «زن عورت (محترم) هستند. آنها را در خانه نگاه دارید و در سختی‌های زندگی آنان رایاری کنید» (مجلسی، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۱۱۲/۱۲). پیامبر صلی الله علیه و آله در جواب زنی که از حقوق شوهرش سؤال کرده بود، امر مدیریت و سرپرستی خانواده را برعهده شوهر قرار داد و فرمود: «حق شوهر بر زن این است که زن از او اطاعت کند و از نافرمانی او در کارهای نیکو بپرهیزد و بی‌اجازه او صدقه ندهد» (حراملی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۱۱۲/۱۴). با توجه به اینکه مسئولیت تربیت فرزندان و اداره امور داخلی خانواده به طور معمول برعهده زن قرار دارد و مرد عهده‌دار تأمین مخارج زندگی است، مرد نباید هیچ منتهی بر خانواده خود بگذارد؛ زیرا این وظیفه‌ای است که به واسطه سرپرستی خانواده بر عهده‌اش قرار گرفته است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «از جمله حقوق زن بر مرد این است که او را از برهنگی بپوشاند و از گرسنگی رهایی بخشد و از لغزش او درگذرد». (حراملی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۱۱۸/۱۴) در جای دیگر می‌فرماید: «مرد نگاهدار خانواده خود است و هر نگاه‌دارنده‌ای از مسئولیتی برخوردار است و باید که همسر و خانواده خود را تأمین نماید» (صالحی، ۱۳۸۵). در روایت است که وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله کارهای درون خانه را بر دوش حضرت زهرا علیها السلام قرار داد و کارهای بیرون را بر دوش حضرت علی علیه السلام نهاد، حضرت زهرا علیها السلام مسرور شد و فرمود: «خدا می‌داند که چقدر خوشحال شدم از اینکه رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا از کارهایی که برعهده مردان است، معاف کرد» (حراملی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۱۱۳/۱۴). البته نباید فراموش کرد که زن نیز می‌تواند با حفظ شئون اسلامی در تأمین معیشت خانواده یار و مددکار همسرش باشد و او را در داشتن یک زندگی مطلوب همراهی کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اساس زندگی را بر محبت می‌داند و از هر کاری که موجب از بین رفتن علاقه بین زن و شوهر می‌شود، نهی کرده و این از نکات ویژه تربیتی در همسرداری است (صالحی، ۱۳۸۵).

۱-۴- ۲. عزت و کرامت

یکی از حقوق روانی زوجین که خداوند به صورت فطری در وجود هر یک از آنها قرار داده حق عزتمندی و کرامت است. زوجین هر دو مصداق آیه «و لقد کرمتنا بی آدم...» بوده و در کرامت و عزت ذاتی با یکدیگر برابرند. عزت نفس به معنای خود عزیز داشتن است، چه اینکه کسی خودش را برای خداوند عزیز بدارد و یا در برابر مردم عزیز بدارد. یکی از معانی کرامت در لغت، عزت است و کلمه کرامت به جای عزت به کار می‌رود. بنابراین، وقتی می‌گویند «کرامت نفس» مراد و معنای آن همان معنای عزت نفس است (محمدی ری شهری، ۱۳۶۷، ۸/۳۷۴). عزت و کرامت حقی است که به صورت فطری در وجود زوجین قرار دارد و به میزان تقوا و عمل صالحی که انجام می‌دهند، می‌توانند نسبت به ادای این حق اقدام کنند (ر.ک.، حجات: ۱۳). رسول اکرم ﷺ فرمود: «بهترین مردان امت من کسانی‌اند که نسبت به خانواده خود خشن نباشند و بر آنان ترحم کنند و به آنان آزار نرسانند». رعایت این حق موجب افزایش محبت، نفوذ در دل‌ها، از بین بردن کینه، سلامت جسم و روان، جلوگیری از ابتلا به بیماری‌های روانی، محبوبیت انسان نزد دیگران و در نهایت فائق شدن بر مشکلات می‌شود (جوکار، ۱۳۹۰). پیامبر ﷺ فرمود: «وقتی مردی به همسر خود بنگرد و همسرش نیز به او بنگرد، خداوند به دیده رحمت به آنان می‌نگرد» (پابنده، ۱۳۸۲). زوجین باید در احترام گذاشتن به یکدیگر تلاش کنند. پیامبر ﷺ فرمود: «هرکس زنی را به همسری می‌گیرد باید احترام او را نگه دارد». امام باقر علیه السلام فرمود: «گرامی‌ترین شما نزد خداوند کسی است که بیشتر به همسر خود احترام بگذارد» (حراملی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۳۱۱/۲۱).

۳- ۱- ۴. مثبت‌نگری

هریک از زن و شوهر نسبت به دیگری حق نگاه مثبت و حسن ظن دارد. هر انسانی به طور فطری احساس کرامت و عزت دارد و دوست دارد که همنشین او با نگاه مثبت او را ارزیابی کند. از این رو، یکی از وظایف تربیتی که باعث رشد روانی هر یک از زوجین می‌شود در متون دینی بدان اشاره شده است حسن ظن به یکدیگر است و زوجین موظفند از ذهنیت بد و سوء ظن نسبت به یکدیگر پرهیز کنند. رسول اکرم ﷺ فرمود: «مرد مؤمن نباید نسبت به زن مؤمن ذهنیت بد پیدا کند. اگر از یکی از ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری او خوشش نیامد به دیگر ویژگی‌های خوب و شایسته او توجه کند» (فقیهی، ۱۳۹۲). امام صادق علیه السلام فرمود: «رحمت دائمی خدا شامل

بنده‌ای است که نیکوترین نگاه را در روابط بین خود و همسرش بر می‌گزیند» (صدوق، ۱۴۱۳ ه.ق، ۳/۴۴۳).

۴-۱-۴. نگاه نعمتی زوجین نسبت به یکدیگر

خداوند به هریک از زوجین این حق را داده است که از نگاه نعمتی دیگری برخوردار باشد و نباید این حق ضایع شود. امام سجاد علیه السلام بعد از تبیین حق مثبت نگری، حق نعمت دانستن یکدیگر را مطرح کرده است و می‌فرماید: «همچنین باید هریک از شما همسران برای یکدیگر خدا را ستایش کند و بداند که هرکدام برای یکدیگر نعمتی از طرف خداست. همه باید بدانید و این دید را داشته باشید که همسر نعمتی است از خدا که به او عطا کرده است. واجب است که با نعمت خداوند مصاحبت و رابطه نیکو برقرار سازند و او را گرامی بدارند و با او مدارا کنند» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۴۰ ه.ق). بنابراین، زوجین باید نگرش هم سطحی و همسری به یکدیگر داشته باشند و یکی خود را برتر از دیگری تلقی نکند؛ زیرا هر دو، نعمت ارزشمند خداوند هستند. نعمت دانستن همسران حقی است که خداوند برای هریک از زوجین قرار داده و هریک از آنها موظف به رعایت این حق هستند. پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: «اگر بخواهم خیر دنیا و آخرت را به بنده مسلمانی عطا کنیم همسر شایسته به او می‌دهم که وقتی در چهره او می‌نگرد بهجت بر قلب او وارد شود» (کلینی، ۱۴۲۹ ه.ق، ۵/۳۲۷).

۴-۱-۵. حق تعاون و همیاری

تعاون و همیاری زوجین و مشارکت آنها در انجام امور دنیا و آخرت از مصادیق حقوق روانی زوجین است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «به هرکس پنج چیز داده شود که دیگر عذری در ترک عمل برای آخرت ندارد: همسر شایسته که او را در کار دنیا و آخرت کمک کند، فرزندان نیک، درآمد داشتن در وطنش، اخلاق خوشی که با آن با مردم مدارا کند و دوست داشتن اهل بیت من» (راوندی، ۱۴۷۰/۴۰، ۹۷). همیاری و تعاون زوجین، تکلیفی تربیتی است که باید انجام دهند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مرد صدیق یا شهید یا مردی که خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او بخواید به زن خود خدمت می‌کند و کمک کار اوست» (مجلسی، ۱۴۴۰ ه.ق، ۱۳۲/۴). رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «یا علی! خدمت و کمک به خانواده کفاره گناهان کبیره است و باعث فرونشاندن غضب و خشم پروردگار و مهریه حوریان بهشتی خواهد بود» (نراقی، بی‌تا).

۴-۱-۶. خوش اخلاقی

یکی از حقوق روانی زوجین نسبت به دیگری برخورداری از خوش خلقی همسر است.

هریک از زوجین باید بر رعایت این حق روانی و تکلیف تربیتی مرتبط با آن اهتمام داشته باشد. در روایات بسیار بر این حق روانی و لزوم رعایت آن به ویژه در محیط خانواده و میان زوجین تأکید شده است. پیامبر ﷺ در این مورد فرمود: «کامل ترین مؤمنان از نظر ایمان، خوش خلق ترین آنهاست و شایسته ترین شما آنهایی هستند که با زن هایشان خوش رفتارترند» (بیهی قمی، ۱۳۷۶). امام علی علیه السلام فرمود: «با همسرت خوش رفتار باش تا زندگی ات باصفا گردد». حضرت زهرا علیها السلام فرمود: «بهترین شما کسی است که در برخورد با مردم نرم تر و مهربان تر باشد و ارزشمندترین مردم کسانی اند که با همسرانشان مهربان و بخشنده اند» (متقی الهندی، ۱۴۰۱ ه.ق.).

پیامبر ﷺ فرمود: «نیکوترین مردم از نظر ایمان، خوش اخلاق ترین آنها و مهرورزترینشان با خانواده خود است». (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۲۸۷/۷۱) امام صادق علیه السلام فرمود: «شوهر در رابطه خود با همسرش از سه چیز بی نیاز نیست: سازگاری با او تا محبت و عشق او را به خود جلب کند، خوش خوبی با او و دلبری از او با آراستن خود برای وی و فراهم آوردن امکانات آسایش او» (محمدی ری شهری، ۱۳۶۷). پیامبر ﷺ فرمود: «هر مردی که برای خدا و با امید به پاداش بر بد اخلاقی زنش صبر کند خدای متعال به ازای هر شکیبایی که می کند همان ثوابی را به او می دهد که به حضرت ایوب علیه السلام در برابر بلایی که مبتلا شد داد و گناه این زن نیز در هر روز و شب به اندازه ریگ های ریگستان می باشد» (اصدوق، ۱۳۸۲). امام زین العابدین علیه السلام در ردیف حقوق نعمتی زن بر شوهر، خوش رفتاری با وی را حق وی معرفی کرده است (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۵/۷۴). ایشان همچنین فرمود: «کسی به خدا نزدیک تر است که نسبت به خانواده خود خوش رفتارتر باشد و کسی بیشتر در پیشگاه الهی مورد رضایت است که نسبت به خانواده خود با محبت تر و نیکوکارتر باشد» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ه.ق.).

زن نیز باید از هر فرصتی برای ابراز محبت به شوهر استفاده کند. پیامبر ﷺ می فرماید: «هر زنی که شوهرش را با زبانش بیازارد خداوند هیچ کار واجب و مستحبی را از او نمی پذیرد و هیچ کار نیکش را قبول نمی کند تا وقتی که شوهرش را راضی کند، اگرچه روزها روزه بگیرد و شب ها به عبادت مشغول شود». (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۲۴۴/۱۳) ایشان در کلام دیگری مصادیقی از تکالیف مربوط به خوش اخلاقی را به زن توصیه می کند: «به شوهرش دوستی و محبت کند و از خشم وی دوری گزیند و آنچه را مورد رضایت اوست انجام دهد و به پیمان و وعده وی وفادار باشد» (نوری، ۱۴۰۸ ه.ق.).

۴-۱-۷. عفو، گذشت و از خودگذشتگی

از حقوق روانی هریک از زوجین نسبت به یکدیگر از خودگذشتگی است که در روایات بر تکالیف آنها در این زمینه تأکید شده است. رسول خدا ﷺ این صفت پسندیده را بهترین اخلاق دنیا می‌داند و می‌فرماید: «می‌خواهید شما را به بهترین اخلاق دنیا و آخرت خبر دهم، آن اخلاق این است: از کسی که به توستم کرده است درگذر، با خویشان و فامیلی که از تو بریده‌اند پیوند برقرار کن، به کسی که نسبت به تو بدی کرده است نیکی نما و به کسی که تو را محروم کرده است، بخشش کن» (مجلسی، ۱۴۴ه.ق، ۲۹۷/۶۹). اگر زن و شوهر از ابزار عفو و گذشت در زندگی بهره‌گیرند آسایش و آرامش روحی زندگی‌شان را فرامی‌گیرد و کینه از دل‌هایشان بیرون می‌رود و این موجب عزت دنیوی و اخروی آنها می‌شود. پیامبر ﷺ می‌فرماید: «از یکدیگر گذشت کنید تا کینه‌های شما برطرف گردد» (صالحی، ۱۳۸۵). در جای دیگر می‌فرماید: «کسی که بسیار گذشت می‌کند بر عمرش افزوده می‌گردد» (مجلسی، ۱۴۴ه.ق، ۳۹۵/۷۵). آن حضرت باقی ماندن اشتباهات زندگی در ذهن زن و شوهر را از آفات زندگی زناشویی می‌داند و بهترین کمال را برای زوجین، رضایت از یکدیگر و فراموشی عیوب همدیگر می‌شمارد. ایشان خطاب به زنان می‌فرماید: «بهترین شما کسی است که وقتی شوهرش از دست او ناراحت شد به او بگوید تا از دست من راضی نشوی و محبتت را جلب نکنم دست به کار دیگری نمی‌زنم» (مجلسی، ۱۴۴ه.ق، ۲۳۹/۱۰۰). در جای دیگر فرمود: «در نظر من چقدر بد است زنی که از خانه‌اش سراسیمه خارج شود بدون اینکه از خطاهای همسرش بگذرد و از او به دیگران شکایت کند» (صالحی، ۱۳۸۵).

۴-۱-۸. آراستگی

از حقوق روانی هریک از زوجین حق آراستگی است که در منابع اسلامی بر رعایت آن در زندگی زناشویی توجه شده و حفظ پاکدامنی و تعالی خانواده از آثار آن است. حسن زیات می‌گوید: «مردی بصری با من رفت‌وآمد داشت و من پیوسته او را تبلیغ می‌کردم تا شیعه امامی شد و امام باقر علیه السلام را برایش وصف می‌کردم تا به مکه رفتیم و پس از انجام حج وارد مدینه شدیم و اجازه ورود از امام باقر علیه السلام خواستیم و بر آن حضرت وارد شدیم. در اتافی زیور شده و آن حضرت پتوی گلی بر دوش داشت و خضاب کرده و سرمه کشیده و ریش را آراسته بود. رفیق من به او نگاه می‌کرد و دلش آشوب می‌شد. چون برخاستیم امام علیه السلام فرمود: "ای حسن! فردا انشاءالله با رفیقت نزد من بیا." چون

فردا شد به دوستم گفتم: برویم نزد امام باقر علیه السلام. گفت: خودت برو. به او گفتم: سبحان الله، مگر نفرمود با دوستت بیا. باز گفتم: خودت برو. پاپیش شدم تا او را بردم و به آن حضرت وارد شدیم. در اتاقی که فرشش ریگ بود و خودش آمد با پیراهنی درشت و ژولیده بود و به ما رو کرد و فرمود: "دیروز نزد من آمدید. مرا در آن اتاق دیدید که از آن همسرم بود و دیروز حق او بود و من برایش آراسته کردم و بر من لازم بود برایش آراسته کنم؛ همچنان که او برایم آرایش کرده بود و این است اتاق خودم. پس ای برادر بصری! دلت آشوب نشود". گفت: قربانت! آشوب شده بود، ولی اکنون خدا برطرفش کرد" (مجلسی، ۱۴۴هـ.ق، ۶۵/۱۶-۶۷). در روایت آمده است: «رعایت نکردن این وظیفه از طرف شوهر باعث ضربه زدن به عفت همسرش می شود» (حعاملی، ۱۴۱۶هـ.ق، ۲۸۱/۱۴). در روایتی از امام باقر علیه السلام آمده است: «همان گونه که مردان دوست دارند زینت و آرایش را در زنانشان ببینند زنان نیز دوست دارند زینت و آرایش را در مردانشان ببینند» (طبرسی، ۱۴۱۲هـ.ق).

در مورد توجه به اهمیت آراستگی ظاهری شوهر در روایات آمده است که شخصی می گوید: «امام کاظم علیه السلام را دیدم که خضاب کرده بود [موی سر و صورت را رنگ (مشکی) زده بود]. گفتم: فدایت شوم! خضاب کرده ای؟! فرمود: "آری، آراستگی مردان از اموری است که بر عفت زنان می افزاید و عفت زنان از آن روکاهش یافته که شوهران آنها به سر و روی خود نمی رسند". سپس فرمود: «آیا مایلی همسرت را ناآراسته ببینی به همان سان که او تو را در وضعیت ناآراستگی می بیند» گفتم: نه. فرمود: «دلیل خضاب کردن من همین است. از اخلاق پیامبران، پاکیزگی، استعمال بوی خوش، زدودن موهای اضافی بدن و کم نگذاشتن از رابطه جنسی است» (بستان، ۱۳۸۸). حسن بن جهم می گوید: «ابوالحسن علیه السلام را دیدم که خضاب کرده است، عرض کردم: فدایت شوم خضاب کرده ای؟ فرمود: "آری! آراستگی بر عفت زنان می افزاید. به راستی زنان ترک عفت کرده اند، چون شوهرانشان آراستگی را ترک نموده اند. اگر آراسته نباشی آیا خوش داری که همسرت را نیز مانند خودت ببینی". عرض کردم: نه! فرمود: "او نیز چنین است"» (کلینی، ۱۴۲۹هـ.ق، ۵۶۷/۵). این نکته در برخی روایات با صراحت بیشتری بیان شده است. برای نمونه در روایتی از امام محمد باقر علیه السلام نقل شده است: «زنان دوست دارند مردان را با همان آراستگی ببینند که مردان دوست دارند زنان را آن گونه ببینند» (طبرسی، ۱۴۱۲هـ.ق). در این مورد می توان به روایاتی اشاره کرد که مردان را به پوشیدن لباس های زیبا برای همسرانشان ترغیب کرده اند. امام صادق علیه السلام فرمود: «شوهر در رابطه خود با همسرش به سه

امر نیازمند است: سازگاری با او تا از طریق سازگاری و محبت او را به خود جلب کند؛ فراهم آوردن امکانات آسایش برای او؛ خوش خلقی و دلبری از او با آراستن خود برای او» (محمدی ری شهری، ۱۳۶۷). از روایات مزبور می‌توان دریافت که این امر جزو سیره عملی پیامبر و امامان معصوم علیهم‌السلام بوده است. (بستان، ۱۳۸۸) پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «بهترین زنان شما آن زنی است که برای شوهرش آرایش و زینت می‌کند، اما از بیگانگان خود را می‌پوشاند» (مجلسی، ۱۴۴ ه.ق، ۲۳۵/۱۳). همچنین می‌فرماید: «بر زن است که [برای شوهرش] خوش‌بوترین عطرهايش را بزند و قشنگ‌ترین لباس‌هايش را بپوشد و از زیباترین زینت‌هايش استفاده کند» (کلینی، ۱۴۲۹ ه.ق، ۵۰۸/۵). امام صادق علیه‌السلام نیز فرمود: «بهترین زنان شما زنی است که دارای بویی خوش و دست‌پختی خوب باشد، هنگامی که خرج می‌کند، به‌جا خرج کند و هنگامی که خرج نمی‌کند به‌جا از خرج کردن خودداری ورزد. چنین زنی کارگزاری از کارگزاران خداست و کارگزار خدا نه ناامید می‌شود و نه پشیمان» (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۱۵/۱۴).

۹-۱-۴. محبت

محبت به معنی دوستی و گرایش مثبت است و به صورت احساس درد دل، ابراز زبانی، عاطفی و عملی بروز می‌یابد. محبت کششی لذتمند در انسان نسبت به شخص یا چیزی است که موجب ملایمت شده و با خواسته‌های فرد تناسب دارد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۳) هر انسانی به صورت فطری تمایل دارد از دیگری محبت ببیند و به دیگری محبت کند. زنان و مردان نیز نیازمند محبت یکدیگر هستند. محبت از مهمترین حقوق روانی در روابط عاطفی انسان‌ها بوده و اساس زندگی بر آن استوار است. در نگرش دینی، اساس دین، محبت است (مجلسی، ۱۴۴ ه.ق، ۶۶/۲۳۸). مبنای این حق روانی میل به محبت به همسر است و وظیفه‌ای که ایجاد می‌کند برقراری روابط محبتی میان زن و شوهر است. خداوند محبت را در وجود هر یک از زن و شوهر قرار داده و آنها را موظف به ابراز این حق فطری نسبت به یکدیگر کرده است. محبت به همسر هدیه‌ای است که خداوند در آغاز ازدواج به زن و شوهر می‌دهد: «وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً؛ و در میان شما دوستی و مهربانی قرار داد» (روم: ۲۱).

در مورد ابراز محبت میان زن و مرد تفاوت وجود دارد. در روایات آمده است که لذت‌بخش‌ترین جمله برای زن این است که شوهرش به او بگوید: «عزیزم، دوستت دارم»، «عشق منی» و امیدبخش‌ترین جمله برای مرد این است که همسرش به او بگوید: «تو امید من

هستی»، «من به وجود تو افتخار می‌کنم». (امینی، ۱۳۹۴) در روایات به ویژه بر محبت مرد نسبت به زن که با محبت اولیای دین گره خورده تأکید شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرکس علاقه‌اش به ماشدیدتر می‌شود، علاقه او به زنان نیز شدیدتر می‌گردد». (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۲۴/۲۰). بین محبت زیاد به زن با ازدیاد ایمان و کسب مراتب بالاتر ایمان رابطه همبستگی وجود دارد (صدوق، ۱۴۱۳ ه.ق، ۲۸۴/۳). محبت به همسر از اخلاق انبیاست (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۲۲/۲۰). سنت عملی پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام صراحت در اظهار علاقه به همسر بوده است (مطهری، ۱۳۷۶). پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «وقتی مردی به همسر خود نگاه کند و همسرش به او نگاه کند، خداوند به دیده رحمت به آنها نگاه می‌کند» (پابنده، ۱۳۸۲).

از آنجاکه ابراز محبت مرد به زن قوام‌دهنده نظام خانواده است در احادیث نیز بر ابراز علاقه مرد به زن بسیار تأکید شده است. محبت طرفین در اختیار مرد است و اگر مرد، زن را دوست بدارد و نسبت به او وفادار بماند زن نیز او را دوست می‌دارد و نسبت به او وفادار می‌ماند. از این رو، بی‌علاقگی مرد باعث بی‌علاقگی طرفین می‌شود، ولی بی‌علاقگی زن باعث بی‌علاقگی طرفین نمی‌شود. (مطهری، ۱۳۷۶) در برخی از روایات بر اهمیت ابراز کلامی محبت به همسر تأکید شده است. در روایتی آمده است: «این سخن مرد که به زن بگوید دوستت دارم، هیچ‌گاه از دل زن بیرون نخواهد رفت» (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۱۰/۱۴). باید توجه داشت که مرد هم می‌تواند از همسر خود چنین حقی را مطالبه کند و با توجه به اینکه مرد در عرصه اجتماع با افراد گوناگون مواجه می‌شود و کمتر در معرض محبت قرار می‌گیرد، زن می‌تواند با خوش‌رویی و اظهار محبت به شوهر از غم وی بکاهد و او را مسرور کند. حضرت رضا علیه السلام می‌فرماید: «بدان که زنان گوناگون هستند؛ برخی زن‌ها دستاوردی گران بها و تلوان (رنج‌های آدمی) هستند و این زن کسی است که به شوهرش محبت می‌کند و عاشق اوست» (نوری، ۱۴۰۸ ه.ق). مردی خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: «همسری دارم که هرگاه وارد خانه می‌شوم به استقبال می‌آید و چون از خانه بیرون می‌روم بدرقه‌ام می‌کند و زمانی که مرا اندوهگین می‌بیند، می‌گوید که اگر برای رزق و روزی غصه می‌خوری بدان که خداوند آن را برعهده گرفته است و اگر برای آخرت خود غصه می‌خوری خدا اندوهت را زیاد کند». رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «برای خدا کارگرانی [در روی زمین] است و این زن یکی از کارگران خداست که پاداش او برابر با نیمی از پاداش شهید است» (حرعاملی،

۱۴۱۶ هـ.ق. ۱۰/۱۴. امام علی علیه السلام درباره رفتار حضرت زهرا علیها السلام چنین می‌گوید: «هرگاه به رخسارش نظاره می‌کردم تمام غصه‌هایم برطرف می‌شد و دردهایم را فراموش می‌کردم» (مجلسی، ۱۴۴۰ هـ.ق. ۱۳۴/۴۳). رفتار و اخلاق زن در ایجاد فضای صمیمانه نسبت به اعضای خانواده و به ویژه شوهر اهمیت زیادی دارد. زن با محبت خود می‌تواند قلب مرد را به دست آورد و موجب آرامش خانواده شود. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «بهترین زنانان زنی است که با محبت، فرزندآور و سازگار باشد و بدترین آنان زنی است که لجباز باشد» (حرعاملی، ۱۴۱۶ هـ.ق. ۱۶۲/۱۴). دادن یک لیوان آب به مرد از سوی همسرش می‌تواند بسیار آرامش بخش باشد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هر زنی که به شوهرش مقداری آب دهد برای او بهتر از عبادت یک سال است که روزهایش روزه باشد و شب‌هایش عبادت کند و خداوند به جای هر مقدار آبی که به شوهرش بنوشاند شهری در بهشت برایش می‌سازد و شصت گنااهش را می‌آمرزد» (حرعاملی، ۱۴۱۶ هـ.ق. ۱۷۲/۲۰). پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «حق مرد بر زن این است که [زن] ملازم خانه او باشد و به شوهرش دوستی و محبت کند و از خشم وی دوری گیرند و آنچه را مورد رضایت اوست انجام دهد و به پیمان وی وفادار باشد» (نوری، ۱۴۰۸ هـ.ق.).

۴-۱۰-۱۱. ارضای جنسی یکدیگر

روابط جنسی از حقوق روانی در روابط عاطفی زن و شوهر است. در رعایت این حق، مرد نقش فاعل بودن و زن نقش مفعول بودن دارد. در آیات و روایات بر تأمین این حق روانی بسیار تأکید شده است. مردان نیز باید نسبت به پاسخ‌گویی این نیاز زن توجه داشته باشند. در روایت آمده است: «صفوان بن یحیی از امام رضا علیه السلام در مورد مردی سؤال کرد که همسر جوانی داشت و هم بستری با او را یک‌ماه یا یک‌سال ترک می‌کرد و به او نزدیک نمی‌شد، البته نه برای اینکه به او آزار برساند، بلکه به دلیل اینکه مصیبتی دیده بود. آیا با این کار گناهکار است». امام علیه السلام فرمود: «اگر چهارماه او را ترک کرده باشد نه. پس از آن (چهارماه) اگر ترک کند گناهکار خواهد بود، مگر اینکه با اذن و رضایت زوجه‌اش باشد» (صدوق، ۱۴۱۳ هـ.ق. ۴۰۵/۳). برای تقویت این رابطه، خدای متعال لذتی قرار داده است که به تعبیر امام صادق علیه السلام از تمام لذت‌های دنیوی و اخروی بالاتر است (کلینی، ۱۴۲۹ هـ.ق. ۳۲۱/۵).

زن در خلوت خود با همسرش باید با ظرافت‌های خاص آمادگی جنسی خود را نشان دهد. از این رو، در اسلام پیش‌قدمی زن در مسائل جنسی امری مستحب است به طوری که برای

زن علاوه بر آثار دنیوی، پاداش اخروی نیز دارد و علاوه بر هنجاری نیک، در قالب عمل دینی به آن تأکید شده است. پیامبر ﷺ در بیان ضرورت اعلام آمادگی جنسی زن می فرماید: «بر زن لازم است که از خوشبوترین عطرها استفاده کند و زیباترین لباس‌ها را بپوشد و خود را به نیکوترین وجه بیاراید و بامدادان و شامگاهان خود را بر شوهر عرضه و اعلام آمادگی کند» (حرعاملی، ۱۴۱۶ ه.ق، ۲۱۷/۴). در روایت آمده است که زنی از پیامبر ﷺ درباره حقوق شوهر پرسید و آن حضرت فرمود: «بر زن است که خود را از شوهرش باز ندارد و بگذارد تا وی از او کام بگیرد، حتی اگر بر روی کوهان شتر باشد» (کلبی، ۱۴۲۹ ه.ق، ۵۰۸/۵). این گونه آمادگی زن، شوهر را از هرگونه ارضای غریزه جنسی در بیرون از خانه دور نگه می‌دارد و کانون گرم خانواده تداوم پیدا می‌کند.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

اسلام برای بهینه سازی روابط مطلوب زوجین و بی‌ریزی زندگی سعادت‌مندانانه براساس حقوق روانی مشترک آنها باید به دو سؤال اصلی پاسخ دهد: نخست اینکه در آیات و روایات برای زوجین چه حقوق روانی مطرح شده است؟ دوم اینکه، در آیات و روایات برای تحقق حقوق روانی زوجین چه تکالیف تربیتی برعهده آنها گذاشته شده است. در پژوهش حاضر برای پاسخ به این دو سؤال، مبانی نظری مربوطه مورد بررسی قرار گرفت و نتایج ذیل حاصل شد: حقوق روانی، حقوق مربوط به نفس و فطرت انسان است. (فقیهی، ۱۳۹۷) در نگرش اسلامی، منشأ حقوق روانی، عقل انسان است. عقل انسان تمام حقوق و تمایلات فطری از جمله حقوق روانی را دارد. (رک، مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۱۱۰-؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ه.ق، ۳۲۹/۳) این حقوق منشأ تشریح احکام و فلسفه وضع تکالیف است و باید توسط هریک از زوجین رعایت شود. این حقوق با تکالیف تلازم دارد و حقوق و تکالیف دایرمدار یکدیگرند (جوادی آملی، ۱۳۸۵).

تکالیف تربیتی مرتبط با حقوق روانی زوجین عبارتند از: زمینه سازی برای آرامش یکدیگر، حفظ عزت و کرامت یکدیگر، مثبت‌نگری، داشتن نگاه نعمتی، تعاون و همیاری، خوش اخلاقی، عفو و گذشت، آراستگی، محبت و ارضای جنسی یکدیگر که از آیات و روایات استنباط شده‌اند. (فقیهی، ۱۳۹۷) رعایت این حقوق موجب رشد و تربیت افراد و ادای حقوق تکوینی است و ثمراتی مانند خوش اخلاقی، کنترل خشم، رفتار نیکو، افزایش عشق و محبت

به پروردگار و به یکدیگر، مسئولیت پذیری، توجه کامل به حقوق یکدیگر، ایجاد آرامش و تعالی در خانواده را به همراه دارد. از همین رو، در آیات و روایات بر تکالیف مرتبط با این حقوق میان مؤمنان و به ویژه میان زوجین تأکید شده است.

درباره حقوق روانی زوجین و تکالیف تربیتی مربوط به آنها تحقیق مدونی صورت نگرفته است و چون آیات و روایات در این زمینه بسیار گسترده است استقصاء میسر نبود و باید انتخاب آیات و روایات در حد یک مقاله برای کشف حقوق روانی و تکالیف تربیتی انجام می گرفت. حقوق روانی از حقوق انسانی است که در همه انسان ها از زن، مرد و کودک مطرح است. در پژوهش حاضر به حقوق روانی زوجین اشاره شد. پیشنهاد می شود تحقیقاتی در زمینه حقوق روانی انسان و تکالیف بین المللی جوامع انسانی و تحقیقاتی در مورد حقوق روانی فرزندان و تکالیف والدین در ارتباط با آن حقوق یا تحقیق در حقوق روانی نوجوانان و تکالیف تربیتی اولیا و مربیان نسبت به آنها انجام شود.

فهرست منابع

- * **قرآن کریم** (۱۴۱۵ ه.ق). مترجم: فولادوند، محمد مهدی. تهران: هیئت علمی دارالقرآن الکریم.
۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۴ ه.ق). *تحف العقول عن آل الرسول*. مصحح: غفاری، علی اکبر. قم: جامعه مدرسین.
 ۲. امینی، ابراهیم (۱۳۹۴). *آیین همسر داری یا اخلاق خانواده*. قم: اسلامی.
 ۳. بستان، حسین (۱۳۸۸). *اسلام و تفاوت های جنسیتی در نهادهای اجتماعی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دفتر امور بانوان وزارت کشور.
 ۴. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). *نهج الفصاحه*. تهران: دنیای دانش.
 ۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ه.ق). *غیر الحکم و درر الکلم*. مصحح: رجایی، سید مهدی. قم: دارالکتاب الاسلامی.
 ۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). *حق و تکلیف در اسلام*. قم: اسراء.
 ۷. جوکار، محبوبه (۱۳۹۰). حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر اخلاقی، فقهی و حقوقی. *نشریه طهور*، ۴(۸)، ۷۹-۱۱۶.
 ۸. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ ه.ق). *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. قم: مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث.
 ۹. دشتی، محمد (۱۳۹۸). *نهج البلاغه*. قم: انتشارات اجدود.
 ۱۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۱۹). *لغت نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
 ۱۱. دیلمی، حسن بن محمد (بی تا). *ارشاد القلوب*. مترجم: رضایی، سید عبدالحسین. تهران: اسلامیه.
 ۱۲. راوندی، سعید بن هبة الله (۱۴۰۷ ه.ق). *البدعات*. قم: انتشارات مدرسه امام مهدی علیه السلام.
 ۱۳. رضایی، محمد مهدی (۱۳۹۰). *صحیفه سجاده*. قم: دفتر نشر معارف.
 ۱۴. رضاییان، ایمان، و بحرکاتی، هاجر (۱۳۹۳). *حقوق زوجین در قرآن*. کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی. قم: <https://civica.com/doc/۳۰۱۰۰۶>
 ۱۵. صافی، احمد (۱۳۸۳). *خانواده متعادل و نامتعادل، حقوق، وظایف و نحوه رفتار همسران با یکدیگر*. تهران: انجمن اولیا و مربیان.
 ۱۶. صالحی، غلامرضا (۱۳۸۵). پیامبر اعظم و همسر داری مطلوب؛ راهکارها و آسیب ها. *نشریه معرفت*، شماره ۱۰۸، ۷۲-۸۲.

۱۷. صدوق، محمدبن علی (۱۳۸۲). *نواب الأعمال و عقاب الأعمال*. قم: نسیم کوثر.
۱۸. صدوق، محمدبن علی (۱۴۱۳ ه.ق). *من لایحضره الفقیه*. قم: جامعه المدرسین فی الحوزة العلمیه.
۱۹. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ ه.ق). *تفسیر المیزان*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۰. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ ه.ق). *مکارم الاخلاق*. قم: الشریف الرضی.
۲۱. عبادی، جواد، و ایروانی، مهدی (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی حقوق کودک در قرآن و کنوانسیون حقوق کودک. *نشریه قرآن و علم*، ۱۱، ۶۵-۸۶.
۲۲. عبدی، یاسر، و جعفرزاده، جعفر (۱۳۹۴). بررسی حقوق غیرمالی زوجین از منظر حقوق اسلامی. *همایش ملی روان‌شناسی و خانواده*. اهواز: 540013/civilica.com/doc/540013
۲۳. علی مهنا، عبدالله (بی تا). *لسان‌اللسان*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۴. غلامی، مجتبی، و خواجه پور، کمال، و اعتمادی فر، اعظم (۱۳۹۶). بررسی حسن معاشرت زوجین و راهکارهای تعالی بخش آن با رویکرد تطبیقی قرآن و نهج البلاغه با حقوق موضوعه ایران. *همایش ملی نسبک زندگی و سلامت*. بزد. <https://civilica.com/doc/747187>
۲۵. فقیهی، علی نقی (۱۳۹۲). نگاه تربیتی به روابط عاطفی زوجین در آموزه‌های دینی. *نشریه تربیت اسلامی*، ۱۷(۸)، ۷۵-۱۰۱.
۲۶. فقیهی، علی نقی (۱۳۹۷). *نگرش اسلامی در تربیت و نسبک زندگی خانواده‌گی*. قم: ابوالحسنی.
۲۷. قاضی، قاسم (۱۳۶۹). *حقوق کودکان در ایران و جهان*. نشریه *روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*، ۴۸، ۱۴۴-۱۵۸. <https://jpsyedu.ut.ac.ir/article>
۲۸. کاوند، علیرضا، و کردی وند فروزان (۱۳۹۴). جستاری در حقوق متقابل زوجین در فرهنگ اسلامی. *کنفرانس ملی قرآن و تحول علوم ایران با محوریت فرهنگ عمومی*. تهران. <https://civilica.com/doc/642232>
۲۹. کلیبی، محمدبن یعقوب (۱۴۲۹ ه.ق). *الکافی*. قم: دارالحدیث.
۳۰. متقی هندی، علی بن حسام (۱۴۰۱ ه.ق). *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*. بیروت: مؤسسه الرساله.
۳۱. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ ه.ق). *بحارالانوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۳۲. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۶۷). *میزان الحکمه*. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۳۳. مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۳). *اخلاق در قرآن*. محقق: اسکندری، محمد حسین. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۴. مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸). *نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). *نظام حقوق زن در اسلام*. تهران: صدرا.
۳۶. معلوف، لوییس (بی تا). *المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة*. بیروت: بی جا.
۳۷. معین، محمد (۱۳۶۳). *فرهنگ فارسی معین*. تهران: امیرکبیر.
۳۸. نراقی، محمد مهدی (بی تا). *جامع السعادات*. نجف: دارالنعمان.
۳۹. نوری، حسین (۱۴۰۸ ه.ق). *مسندک الوسائل و مستنط المسائل*. بیروت: مؤسسه آل البیت (عج) لاحیاء التراث.
۴۰. یثربی قمی، سید علی محمد (۱۳۷۶). *حقوق خانواده در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران*. قم: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.

